

**WYOBRAŻENIA MONET ANTYCZNYCH
NA OKOLICZNOŚCIOWYCH I OBIEGOWYCH MONETACH
Z UKRAINY, SŁOWACJI, POLSKI I MACEDONII
Z LAT 1993–2008. FORMY, KONTEKSTY
I ZNACZENIE UPAMIĘTNIEN**

DEPICTIONS OF ANTIQUE COINS ON COMMEMORATIVE
AND CIRCULATING COINS FROM UKRAINE, SLOVAKIA,
POLAND AND MACEDONIA FROM THE YEARS 1993–2008.
FORMS, CONTEXTS AND MEANING OF COMMEMORATIONS

Włodzimierz Lajsner

Wydział Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań
<https://orcid.org/0009-0002-1549-1853>
wlodzimierz.98@wp.pl

ABSTRACT: The article deals with the depiction of ancient coins: Greek, Celtic, Roman and early Byzantine on contemporary circulation and commemorative coins issued in the years 1993–2008 by the central banks of Slavic countries, such as Ukraine, Slovakia, Poland and Macedonia. The coins mentioned are distinguished by a diverse cultural, historical and archaeological context, which is interpreted in terms of multiple connections with elements of ancient reality. The phenomenon of the reception of ancient coins is an example of building and strengthening one's own national identity and conducting a historical policy by a given country.

KEY WORDS: coin, numismatics, heritage, reception phenomenon, antiquity

Monety są zarazem zabytkiem archeologicznym¹, źródłem ikonograficznym² oraz źródłem epigraficznym³ (Kiersnowski, 1968, s. 9; Kunisz, 1968, s. 60). Należy zgodzić się z poglądami, że moneta poświadcza osiągnięcia intelektualne i artystyczne danej epoki czy kultury, stanowiąc wyraz ówczesnej wiedzy, a także wyobrażeń o świecie (Kiersnowski, 1988, s. 421, 425; Kluczek, 2021, s. 227). Za monetę starożytną A. Kunisz uznał monety greckie, również te emitowane w państwach hellenistycznych i koloniach; monety rzymskie, w tym monety prowincjonalne, monety celtyckie, wczesnobizantyńskie, partyjskie, perskie, fenickie i ówczesne ich naśladownictwa (Kunisz, 1968, s. 57–58). W związku z niedostatkiem źródeł pisanych w starożytności oraz średniowieczu monety z tych czasów stanowią cenne źródło poznania przeszłości (Suchodolski, 2012, s. 24). W starożytności pełniły nie tylko funkcje środka płatniczego, ale przez system znaków zrozumiałych dla odbiorców służyły przekazywaniu informacji, treści propagandowych i kulturowych (Haymann, 2016, s. 10; Kunisz, 1987, s. 51; Salamon, 1999, s. 545). Stanowiły rezerwuar pamięci zbiorowej obejmujący postaci historyczne, ich dokonania, ważne wydarzenia (Kluczek, 2021, s. 243–244, 247–248). Współczesne monety również są nośnikiem treści kulturowych. Przez różne motywy i wyobrażenia mogą upamiętniać konkretne wydarzenia, postacie i ich dokonania, zabytki sztuki, architektury itp. Występują na nich także motywy nawiązujące do mennictwa minionych epok. Celem niniejszej pracy jest ustalenie znaczenia recepcji monet antycznych na monetach współczesnych z lat 1993–2008 z Ukrainy, Słowacji, Polski i Macedonii w aspekcie prowadzonej przez nie polityki historycznej i sposobów promowania dziedzictwa.

¹ Monety odkrywane w trakcie wykopalisk, występujące jako pojedyncze artefakty lub całe zespoły, świadczą w określonym kontekście o zachodzeniu zjawisk kulturowych z nimi związanych (Kiersnowski, 1988, s. 20; Suchodolski, 2012, s. 27). Szczególne znaczenie ma kontekst grobowy, ponieważ łączy się z obyczajowością i wierzeniami dotyczącymi losów duszy zmarłego po śmierci. Zjawisko wyposażania zmarłych w monety uformowało się w czasach antycznych w różnych niepowiązanych ze sobą strefach kulturowych, jednakże na zbliżonych podstawach. Monety stanowiły najczęściej formę obola zmarłych albo formę dewocjonałów, amuletu czy zwykłej ozdoby-zawieszki (Kunisz, 1968, s. 61; Miechowicz, 2019, s. 35–37, 39). Również ślady użytkowe dostarczają informacji o przeszłości, np. starcie świadczy o funkcji środka obiegowego, perforowanie o roli ozdoby, rozłamywanie o funkcji zdemonetyzowanego środka pieniężnego (Kiersnowski, 1968, s. 13–14). Znaleźiska monet pozwalają określić przebieg szlaków handlowych oraz rozmieszczenie sieci osadniczej (Kunisz, 1968, s. 61).

² Elementy ikonograficzne wykazują powiązania z danym krajem oraz epoką. Spośród przykładów motywów numizmatycznych można wymienić przedstawienia nawiązujące do danej religii, m.in. personifikacje bogów czy symbole religijne, wizerunki ludzi, np. władców, symbole władzy, przedstawienia zwierząt rzeczywistych, jak i mitologicznych, motywy roślinne, motywy architektoniczne czy urbanistyczne i wiele innych (Kiersnowski, 1988, s. 20). Dodatkowo monety można uznać za miniaturowe dzieła sztuki mające wartość estetyczną i artystyczną, ponieważ stanowią rodzaj płaskorzeźby posiadającej kompozycję, styl i treść (Kluczek, 2021, s. 225).

³ Na monetach zawierano krótkie informacje, zazwyczaj określające nazwę państwa/miejsce, emitenta monety, imiona władców, tytuły, imiona bóstw, patronów, lata emisji, fragmenty tekstów religijnych, okoliczności wybicia czy nazwę jednostki monetarnej (Kiersnowski, 1988, s. 19–20).

ZAŁOŻENIA METODYCZNE

Do analizy wybrano cztery przykłady recepcji numizmatycznej (po jednym z Ukrainy, Słowacji, Polski i Macedonii). Każdy przypadek przeanalizowano według tej samej procedury. Pierwszym etapem było rozpoznanie tematyki współczesnej monety, uwzględniając informacje o niej i motywie ze strony internetowej Banku Centralnego oraz z dostępnych katalogów. W ramach tego etapu przeprowadzono także analizę ikonograficzną awersu lub rewersu monety współczesnej pod kątem zawartego na niej motywu. Drugim etapem była próba identyfikacji typologicznej monety antycznej na podstawie cech diagnostycznych oraz katalogów. Tu również zastosowano analizę ikonograficzną, jednak dotyczyła ona wyłącznie wyobrażenia monety starożytnej przedstawionej na współczesnej monecie. Wyróżniono w związku z tym cechy pozwalające na klasyfikację (legenda, wyobrażenia, znaki, symbole) i określono stronę monety (awers lub rewers). Uzyskane informacje stanowiły podstawę wskazania analogii do określonych typów. Kolejnym etapem było wskazanie kontekstu historycznego i archeologicznego monety starożytnej. Na koniec określono znaczenie monety antycznej i jej kontekstu w promowaniu dziedzictwa danego kraju.

ANALIZA

Ryc. 1. Rewers monety 20 hrywien z 2000 r. (źródło: strona internetowa NBU)

Fig. 1. Reverse of the 20 hryvnia coins from 2000 (source: NBU website)

Pierwszym przykładem monety współczesnej wybranej do analizy jest moneta o wartości 20 hrywien z 2000 r. Na stronie internetowej Narodowego Banku Ukrainy w odniesieniu do niej umieszczano informację, że na jej rewersie upamiętniono złotą monetę olbijską⁴. Na rycinie 1 wyróżniono 4 elementy składowe monety: na górze

⁴ Tematyka monety odnosi się do antycznego państwa-miasta Olbii, reprezentującej przykład za-
bytków starożytnych kultur Ukrainy. Moneta upamiętnia jeden z ważniejszych ośrodków kultury staro-
żytniej na obszarze północnego i północno-zachodniego regionu wybrzeża Morza Czarnego oraz aspekt
lokalnego mennictwa wyróżniającego się specyficzną formą środków płatniczych w postaci figurek del-
finów i strzał. Projektantem monety jest Roman Chaikovskiy. Zobacz: National Bank of Ukraine, Nu-

napis ОЛБІЯ, tłum. Olbia (oznaczony na ryc. 1 nr 1), charakterystyczny ornament dla okresu antycznego (oznaczony na ryc. 1 nr 2), monetę olbijską (oznaczoną na ryc. 1 nr 3), przedstawienia z malarstwa wazowego (oznaczone na ryc. 1 nr 4).

Ryc. 2. Motyw monety z Olbi z 20 hrywien (źródło: strona internetowa NBU)

Fig. 2. Motif of coin from Olbia from the 20 hryvnia coin (source: NBU website)

Analizowany motyw ikonograficzny ukazano w całości z wyraźnymi konturami. W centrum monety przedstawiono wyobrażenie orła trzymającego w szponach delfina (oznaczone na ryc. 2 nr 1). Pod delfinem znajduje się legenda w postaci napisu OABIO (oznaczony na ryc. 2 nr 2). Nad orłem widnieje kłos zboża (oznaczony na ryc. 2 nr 3).

Odwołując się do katalogów monet, na podstawie wyróżnionych elementów ikonograficznych i epigraficznych, takich jak: przedstawienie orła stojącego na delfinie skierowanego w lewo, umieszczony nad orłem kłos, rozciągający się pod delfinem⁵ napis OABIO, udało się określić, że na rewersie 20 hrywien przedstawiono rewers złotego statera (por. Dittrich i in., 1959, s. 145, nr kat. 20; Anochin, 1989, s. 106, por. tab. X, il. 94), pochodzący z przełomu lat 40. oraz 30. IV w. p.n.e. Monety z omawianej emisji znajdowały się w obiegu do czasu wyprawy Zopyriona w 331 r. p.n.e. (Mielczarek, 2006, s. 120).

numismatic Product Catalogue, 20 hrywien 26.12.2000, <https://bank.gov.ua/en/uah/numismatic-products/souvenir-coins?page=197&perPage=5&search=&from=&to=> (dostęp: 17.02.2025). W katalogu *2019 Standard Catalog of World Coins 1901–2000: 46 Edition* zawarto informacje, że na rewersie monety w środkowym krążku przedstawiono starożytną monetę, zaś na zewnętrznym krążku postaci Greków (Michael, Schmidt, 2018, s. 2252, KM#128). Natomiast w katalogu G. Schöna *Weltmünzkatalog 20. Jahrhundert: 1901–2000* w odniesieniu do rewersu 20 hrywien podano, że na rewersie monety przedstawiono motyw numizmatyczny z Olbii, ulokowanej nad Morzem Czarnym (Schön, 2022, s. 2135: nr 117).

⁵ Treści umieszczane na monetach wykazywały, jak uważają badacze, ścisły związek z religią starożytnych Greków. Przedstawienia delfina stanowią ważny znak miasta Olbii, jak i kultu Apollona w mieście, który nosił przydomek Delfinos (A. S. Rusyaeva, M. W. Rusyaeva, 1997, s. 30; Mielczarek, 2006, s. 118). Symbolika orła odnosiła się najpewniej do Zeusa (Mielczarek, 2006, s. 119).

Analizowana moneta ściśle łączy się z tematyką kolonizacji greckiej północnych wybrzeży Morza Czarnego oraz z okresem największej świetności miasta⁶. Olbia była ośrodkiem, w którym rozwijała się wytwórczość rzemieślnicza i handel. Szczególnie znaczenie miała wymiana handlowa ze Scytami⁷. Osady greckie w północnym Nadczarnomorzu miały silnie rozwinięty charakter rolniczy. Przestrzeń rolnicza i osadnicza wokół miasta stanowiła zaplecze gospodarcze określane nazwą Chora (Gębura, 2009, s. 31; Majewski, 1962, s. 94). W przypadku Olbii obejmowała 150 miejscowości związanych z grecką kulturą (Gębura, 2009, s. 31). Od północy, zachodu i południa miasto otaczała rozległa nekropolia⁸. W mieście od samego początku istniała wspólnota składająca się z pełnoprawnych obywateli, tj. posiadaczy ziemskich, kapłanów, kupców, rzemieślników, wolnych mieszkańców wiejskich osad. Znaczną część populacji stanowili ludzie częściowo zależni oraz niewolnicy (Kriżic'kij, Krapivina, Lejpuska, 1994, s. 36).

⁶ Olbię założono u zbiegu rzek Bohu (w źródłach antycznych określanego Hypanisem) i Dniepru (w źródłach antycznych określanego Borysthenezem), na południe od dzisiejszej wsi Parutino (DNP 8: Bredow, 2000, s. 1159; Gębura, 2009, s. 31). Określenie początków kolonii ma charakter dyskusyjny, ponieważ część badaczy wskazuje połowę VII w. p.n.e., inni koniec VII lub początek VI w. p.n.e., niektórzy nawet połowę VI w. p.n.e. Według Euzebiusza z Cezarei osadę założono w 645 r. p.n.e. (Anochin, 1989, s. 5; Dittrich i in., 1959, s. 15; Gębura, 2009, s. 43–44; Majewski, 1962, s. 85; Mielczarek, 2006, s. 117). Spośród najważniejszych wydarzeń historycznych dotyczących Olbii należy wymienić pontyjską wyprawę Peryklesa w 437 r. p.n.e., wejście Olbii w skład Związku Morskiego, wyswobodzenie na początku IV w. p.n.e. miasta spod władzy tyranów oraz spod scytyjskiego protektoratu i przyjęcie demokracji. Kluczowym momentem było bezskuteczne oblężenie Olbii przez Zopyryona w 331 r. p.n.e. (Dittrich i in., 1959, s. 16; DNP 8: Bredow, 2000, s. 1159; Kriżic'kij, Krapivina, Lejpuska, 1994, s. 40). Największy rozkwit miasta nastąpił od ostatniej ćwierci IV w. p.n.e. do połowy III w. p.n.e. (Kriżic'kij, Krapivina, Lejpuska, 1994, s. 40; Gębura, 2009, s. 45). Od ostatnich lat III w. do połowy I w. p.n.e. miasto stopniowo upadało, co łączyło się najpewniej z silną konkurencją innych miast, tj. Bosporanum i Chersonesus. W połowie II w. p.n.e. nastąpiła likwidacja Wielkiej Chory oraz centralnego temenosu. W tym samym czasie Olbia przyjęła protektorat scytyjskiego króla Skilurosa. Po jego śmierci w 118 r. p.n.e., od lat 90. do 60., uznawała protektorat Królestwa Mitrydatesa VI Eupatora. W 55 r. p.n.e. miasto zostało zniszczone przez Getów pod wodzą Burebisty. Odrodzenie miasta nastąpiło pod koniec I w. p.n.e. i w pierwszej połowie I w. n.e. (Dittrich i in., 1959, s. 17; DNP 8: Bredow, 2000, s. 1160; Kriżic'kij, Krapivina, Lejpuska, 1994, s. 40; Gębura, 2009, s. 45). Za panowania cesarza Hadriana Olbia otrzymała status *civitas foederata*. W czasie panowania cesarza Antonina Piusa miasto ufortyfikowano, pojawił się także rzymski garnizon. Septymiusz Sewer podporządkował Olbię administracyjnie Mezji Dolnej. W III w. miały miejsce dotkliwe najazdy Gotów (DNP 8: Bredow, s. 1160; Kriżic'kij, Krapivina, Lejpuska, 1994, s. 41; Gębura, 2009, s. 46). Do ostatnich lat panowania Dioklecjana stacjonował tu legion rzymski (Gębura, 2009, s. 46), a pod koniec IV w. Olbia została zdobyta przez Gotów (DNP 8: Bredow, 2000, s. 1160).

⁷ Do Grecji sprowadzano scytyjskie zboże, bydło, ryby, futra, sól, nabywano także niewolników. Natomiast za pośrednictwem Olbii Scytowie nabywali m.in. luksusowe, wysokiej jakości, wyroby rzemieślnicze, broń, kołczany, elementy rzędu końskiego. Z Grecji do Olbii sprowadzano m.in. wino, oliwę, broń, różne naczynia, tkaniny (Dittrich i in., 1959, s. 15; Gębura, 2009, s. 31).

⁸ W ramach nekropoli dominującą formą pochówku były grobowce kamienne z usypanym kurhanem, rzadziej groby jamowe lub ziemne grobowce komorowe (Machowski, 2013, s. 36–37). Praktykowano składanie zwłok do drewnianych trumien lub glinianych amfor. Stosowano także kremację i wsypywanie prochów zmarłych do urn (Majewski, 1962, s. 37).

We współczesnych pracach poświęconych tematyce greckiego osadnictwa na północnych wybrzeżach Morza Czarnego akcentuje się znaczenie miast antycznych w kontekście postępu cywilizacyjnego ziem Ukrainy (Skrukwa, 2016, s. 81). Olbia jest jednym z najstarszych miast na wybrzeżach północnego Nadczarnomorza. Na jej temat przetrwały informacje w różnych dziełach antycznych m.in. Herodota, Strabona, Pliniusza Starszego czy Ptolemeusza. Miasto znajdowało się w centrum wybrzeża Scytii i stanowiło ważny punkt szlaków morskich i wymiany handlowej (Skrzinska, 1994, s. 134). Nawiązania do dziedzictwa starożytnej Grecji stanowią ważny element kulturowy Ukrainy, co wyraża się np. w przyjętym 2001 r. herbie obwodu Mikołajewskiego, ukazującym amforę symbolizującą greckie miasta Nadczarnomorza (Skrukwa, 2016, s. 79–80). Mieszkający tu Grecy weszli w symbiozę z mieszkańcami stepów nadczarnomorskich, ponieważ dzięki różnorodnym kontaktom ludność scytyjska przyjmowała elementy kultury greckiej, zaś Grecy ulegali wpływom scytyjskim i innych kultur stepowych (Skrukwa, 2016, s. 76). Znaczenie Olbii należy wiązać także z rozwojem wiedzy geograficznej w antyku. Miasto stanowiło ważny punkt umożliwiający przeprowadzenie badań geograficznych, w tym obliczanie rozmiarów ekumeny (Skrzinska, 1994, s. 134). Pozostałości miasta znajdują się pod ochroną narodowego rezerwatu historyczno-archeologicznego „Olbia” w ramach Instytutu Archeologii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, który utworzono na mocy dekretu Rady Narodowej Ukraińskiej SRR 13 września 1921 r., obejmując ochroną odkopaną część miasta oraz nekropolię z wciąż niezbadanym terenem. Rezerwat składa się z dwóch części: miasta Olbia z nekropolią (291,3 ha) i miasta Borysfen (współczesna wyspa Berezan – 23,6 ha). W rezerwacie jest czynne muzeum, w którym prezentowane są znaleziska z wykopalisk. Główną ekspozycję stanowią pozostałości architektoniczne i budowlane miasta na wolnym powietrzu. Do zadań rezerwatu należy ochrona, inwentaryzacja, konserwacja i odrestaurowanie pozostałości architektonicznych i budowlanych⁹.

Ryc. 3. Rewers monety 5 koron (fot. W. Lajsner)

Fig. 3. Reverse of the 5 koruna coin (photo by W. Lajsner)

⁹ Instytut Archeologii, Narodowa Akademia Nauk Ukrainy, Rezerwat archeologiczny „Olbia”, <https://iananu.org.ua/struktura/naukovi-viddili/viddil-antichnoji-arkheologii?layout=edit&id=362> (dostęp: 6.03.2025).

Następnym przeanalizowanym przykładem jest 5 koron słowackich emitowanych w latach 1993–2008¹⁰. Na stronie internetowej Narodowego Banku Słowacji zawarto informację, że na jej rewersie przedstawiono rewers celtyckiej tetradrachmy bratysławskiego typu z napisem BIATEC¹¹. Na rycinie 3 wyróżniono 2 elementy składowe monety. Po lewej stronie znajduje się wyobrażenie tetradrachmy (oznaczone na ryc. 3 nr 1), po prawej 5 Sk określające nominał i nazwę waluty, tj. 5 koron słowackich (oznaczone na ryc. 3 nr 2).

Ryc. 4. Motyw monety celtyckiej z 5 koron (fot. W. Lajsner)

Fig. 4. Motif of Celtic coin from 5 koruna coin (photo by W. Lajsner)

Analizowany motyw numizmatyczny został przedstawiony fragmentarycznie. Czytelne są jego kontury po lewej i górnej stronie monety, natomiast po prawej i u dołu kontury są niezaznaczone. W centrum tetradrachmy znajduje się motyw galopującego jeźdźcy trzymającego za plecami gałązkę z liśćmi (oznaczony na ryc. 4 nr 1), poniżej znajdował się napis BIATEC (oznaczony na ryc. 4 nr 2).

Przedstawiona moneta reprezentuje tetradrachmę bratysławskiego typu, co zostało określone na podstawie legendy oraz motywu jeźdźcy. Rozpoznanie odmiany tetradrachmy jest możliwe na podstawie jej legendy. Najczęściej pojawiają się mone-

¹⁰ Analizowana moneta została omówiona w kontekście motywów archeologicznych na monetach europejskich zarówno w mojej pracy magisterskiej *Wybrane motywy archeologiczne: prahistoryczne i protohistoryczne na monetach europejskich z lat 1990–2020* (Lajsner, 2022) oraz w artykule „Wybrane motywy archeologiczne z zakresu pradziejów i wczesnego średniowiecza na monetach europejskich z lat 1992–2022”, *Folia Praehistorica Posnaniensia*, 28, s. 103–129 (Lajsner, 2023). Problematyka owych prac dotyczyła analizy archeologicznych aspektów omawianego zabytku.

¹¹ Zobacz: Národná banka Slovenska, Slovak koruna coins, 5 Sk, <https://nbs.sk/en/banknotes-and-coins/slovak-currency/slovak-coins/#5-Sk> (dostęp: 17.02.2025). W katalogu *2019 Standard Catalog of World Coins 1901–2000: 46 Edition* również odnotowano, że rewers monety przedstawia celtycką monetę BIATEC (Michael, Schmidt, 2018, s. 1993, KM#14). W *Weltmünzkatalog 20. Jahrhundert: 1901–2000* zawarto informację, że na rewersie przedstawiono celtycką tetradrachmę księcia o imieniu Biatec (Schön, 2022, s. 1881: nr 17).

ty z imieniem BIATEC¹², do których należy zaliczyć omawianą tetradrachmę (Kolníková, 1978, s. 72). Warianty monet wyróżnia się także na podstawie elementów ikonograficznych awersów i rewersów. Projektant analizowanej słowackiej monety najpewniej inspirował się rewersem tetradrachmy z napisem BIATEC¹³, zaliczanej do typów 1–3 (por. Kolníková, 1978, s. 29, ryc. 7).

Kontekst ukazanej monety stanowi celtyckie osadnictwo na obszarze Słowacji. Naczelnicy, książęta, wodzowie poszczególnych plemion celtyckich emitowali tu własne monety¹⁴. Na terenie Słowacji istniało kilka mennic ulokowanych w oppidach (Kolníková, 1978, s. 20). Tetradrachmy bratysławskiego typu z napisem BIATEC produkowano na terenie południowo-zachodniej Słowacji zasiedlonej przez plemię Bojów¹⁵. Na podstawie licznych skarbów i pojedynczych znalezisk w okolicach Bratysławy przypuszcza się, że miejscem ich produkcji było oppidum celtyckie w pobliżu obecnego miasta (Ondrouh, 1958, s. 132, 190).

Najprawdopodobniej tetradrachmy z napisem BIATEC emitowano od końca lat 70. do lat 40., najpóźniej do lat 30. I w. p.n.e., na zlecenie lokalnych wodzów (Höglinger, Tadić, 2021, s. 401). Na skutek najazdów dackiego króla Burebisty na obszary zajmowane przez Bojów produkcja monet na terenie południowo-zachodniej

¹² Poza tym na monetach celtyckich z obszaru Słowacji zamieszczano inne imiona, takie jak: NON-NOS, SONNON, DEVIL, BVSU, BVSSVMARVS, IANTVMARVS, COBROVOMARVS, COISA, PFARIARIX, AINORIX, FARIARIX, EVOIVRIX, TITTO, COVNOS, COVIOMARUS, MACCIUS (Kolníková, 1978, s. 72). Prawdopodobnie są to imiona celtyckich wodzów i książąt (Kolníková, 1978, s. 72; Höglinger, Tadić, 2021, s. 400).

¹³ Wśród tetradrachm zaliczanych do bratysławskiego typu V. Ondrouh wyróżnił 5 typów monet. Awers typu 1 ukazywał jedną głowę, awers typu 2 przedstawiał dwie głowy – po prawej stronie umieszczono głowę kobiety zdobioną wieńcem, natomiast po lewej głowę mężczyzny z hełmem, będącego uosobieniem „Virtus”. W ramach awersu typu 3 ukazano dwie takie same głowy, zarazem pojawia się tu skrót BIA, natomiast na awersie typu 4 przedstawiono dwie głowy różniące się stylizacją, zaś na awersie typu 5 pojawia się tylko jedna głowa (Ondrouh, 1958, s. 33–34). Na rewersach tetradrachm najczęściej umieszczano postać jeźdźcy na galopującym koniu. Motyw ten występował na monetach z legendami BIATEC, NONNOS, IANTUMARUS, COUNOS. Na rewersach monet z legendą BIATEC zaliczanych do 1–3 typu jeździec trzyma w lewej ręce za plecami gałąź z liśćmi lub z owocami albo z pąkami, zaś na rewersach monet zaliczanych do 4 i 5 typu jeździec w zbroi siedzi w siodle, w górze trzyma miecz, na nodze widoczna jest ostroga, zaś długie włosy spadają na plecy. Nad głową jeźdźcy znajduje się owalna pętla lassa (Ondrouh, 1958, s. 37).

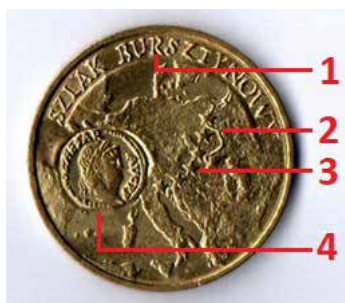
¹⁴ Monety celtyckie mogły pełnić rolę środka płatniczego, stanowić formę tezauryzacji majątku, manifestować władzę elit celtyckich, niewykluczone, że były darem lub sposobem zapłaty najemnym wojownikom (Haymann, 2016, s. 133–134). Srebrne tetradrachmy wykorzystywano najpewniej do przeprowadzania dużych transakcji i posiadały wartość tezauryzacyjną (Höglinger, Tadić, 2021, s. 400).

¹⁵ W I połowie IV w. p.n.e. pierwsze grupy celtyckie zasiedliły obszar Moraw, Dolnej Austrii, zachodnich Węgier i południowo-zachodniej Słowacji (Cunliffe, 2003, s. 101). Bojowie stworzyli sieć społeczności rozmieszczonych na dużym obszarze wzdłuż północnych podnóży Alp i Dunaju aż po równiny węgierskie. Do twierdz Bojów należały Boiadurum (Passau-Innstadt), Juvavum (Salzburg), Gabromagus (Windischgarten), Vindobona (Wiedeń) (Ó hÓgáin, 2009, s. 64). Kres osadnictwa Bojów na tym obszarze przyniosły najazdy króla Daków Burebisty. Zarazem gdy w 60 r. p.n.e. Juliusz Cezar został mianowany w Rzymie konsulem, Burebista rozpoczął najazdy na celtyckie plemiona w basenie Dunaju. Najpierw skierował armię przeciwko plemionom Skordysków, potem przeciwko Tauryskom i Bojom, zmuszając ich do opuszczenia swoich dotychczasowych terytoriów (Ó hÓgáin, 2009, s. 160).

Słowacji ustała (Höglinger, Tadić, 2021, s. 401; Kolníková, 1978, s. 22). Konflikt bojsko-dakijski doprowadził do upadku horyzontu oppidów w południowo-zachodniej Słowacji. Dość liczne znaleziska monet celtyckich deponowanych w skarbach, najpewniej łączą się z niepokojem wywołanym najazdami, które skłaniały do tezauryzowania majątku (Höglinger, Tadić, 2021, s. 401).

Celtycka tetradrachma na 5 koronach jest jedną z kilku monet słowackich, które upamiętniają dziedzictwo archeologiczne. Do innych motywów należą Magna Mater z Nitriansky Hrádok ukazana na rewersie 2 koron oraz krzyż z Veľkej Mače na rewersie 10 koron (Bujna, Furmánek, Wiedermann, 2013, s. 223–224). Tetradrachmy z legendą BIATEC zalicza się do najstarszych monet emitowanych na obszarze Słowacji (Ondrouch, 1958, s. 190), ponieważ wyprzedzają o prawie 1500 lat założenie mennicy w Kremnicy w 1328 r. (Kolníková, 1978, s. 11). Narodowy Bank Słowacji wybrał na swoje logo rewers tetradrachmy bratysławskiego typu z napisem BIATEC, odwołując się do archeologicznego znaczenia owych monet¹⁶. Monety te stanowią cenne źródło poznania historii Celtów. Imiona zapisane na monetach są jedynym świadectwem panowania wodzów celtyckich w momencie, gdy nie odnotowano ich w innych źródłach (Ondrouch, 1958, s. 194). Liczne znaleziska monet na terenie Słowacji umożliwiły rozpoznanie osadnictwa i odtworzenie powiązań handlowych w okresie lateńskim. Analizowane tetradrachmy poświadczają siłę organizacji plemiennej i rozwój cywilizacyjny Celtów na terenie Słowacji, wskazując zarazem na potencjał zarówno militarny, gospodarczy, jak i polityczny (Ondrouch, 1958, s. 191, 194). Monety mają także walory estetyczne i artystyczne. Dowodzą wysokiego lokalnego kunsztu menniczego powstałego poza światem rzymsko-greckim (Ondrouch, 1958, s. 194).

Kolejnym przykładem są rewersy okolicznościowych monet o nominałach 2 i 20 zł z 2001 r. upamiętniające tematykę Szlaku Bursztynowego¹⁷. Rewers 20 zł nie różni

Ryc. 5. Rewers monety 2 złotych z 2001 r. (fot. W. Lajsner)

Fig. 5. Reverse of the 2 zloty coin from 2001 (photo by W. Lajsner)

¹⁶ Informacje ze strony internetowej Národná Banka Slovenska, Basic Information, NBS logo, <https://www.nbs.sk/en/about-the-bank/basic-information/nbs-logo> (dostęp: 11.02.2023).

¹⁷ Na podstawie informacji ze strony internetowej Narodowego Banku Polskiego w 2001 r. wyemitowano okolicznościowe monety o nominałach 2 i 20 zł, których tematyka dotyczyła szlaku burszt-

się znacząco od rewersu 2 zł i zawiera te same detale. Monetę o nominale 20 zł dodatkowo ozdobiono bursztynem. Na rycinie 5 przedstawiającej rewers monety 2 zł wyróżniono 4 elementy: znajdujący się na górze napis SZLAK BURSZTYNOWY (oznaczony na ryc. 5 nr 1), mapę fizycznogeograficzną Europy z wyraźnie zaznaczonym przebiegiem Wisły (oznaczoną na ryc. 5 nr 2), ukazaną za pomocą gwiazdek trasę szlaku (oznaczona na ryc. 5 nr 3), monetę rzymską znajdującą się po lewej stronie (oznaczona na ryc. 5 nr 4).

Monetę rzymską przedstawiono w całości. Wyraźne są jej kontury, a na krawędziach uwidacznia się perełkowanie. W centrum monety jest widoczne popiersie cesa-

Ryc. 6. Motyw monety rzymskiej z 2 złotych (fot. W. Lajsner)

Fig. 6. Motif of a Roman coin from 2 złoty (photo by W. Lajsner)

rza z głową ozdobioną wieńcem laurowym, zwróconą w prawo (oznaczone na ryc. 6 nr 1). Okala ją legenda otokowa rozdzielona na dwie części (oznaczone na ryc. 6 nr 2a i 2b). Jej początek jest nieczytelny, odczytać można jedynie: [...] CAESAR AVG P P.

Określenie typu monety było możliwe dzięki rozpoznaniu popiersia władcy i legendy. W okresie cesarstwa na awersach ukazywano wizerunek emitenta, tj. władcy posiadającego prawo do wybijania monet¹⁸ (Haymann, 2016, s. 94; Kampmann, Walther, 2022, s. 24; Kunisz, 2001, s. 346; Weisser, 2009, s. 35). Głowy często przyozdabiano wieńcem laurowym, koroną promienistą, zaś od czasów Konstantyna Wielkiego diademem zdobionym perłami (Kunisz 2001, s. 347; Haymann, 2016, s. 94).

tynowego Zobacz: Narodowy Bank Polski, Monety okolicznościowe: 2001: Szlak Bursztynowy: 2 i 20 zł, <https://nbp.pl/banknoty-i-monety/monety-okolicznosciowe/katalog/> (dostęp: 17.02.2025). W katalogu 2009 *Standard Catalog of World Coins 2001-date* w odniesieniu do wspomnianych monet zawarto informacje, że upamiętniają Szlak Bursztynowy, a na ich rewersach ukazano rzymską monetę oraz przebieg szlaku zaznaczony gwiazdami (Bruce, Michael, 2008, s. 297: Y # 410). W odniesieniu do monety 20 zł na awersie obok orła przedstawiono dwa rzymskie naczynia, natomiast na rewersie umieszczono także fragment bursztynu (Bruce, Michael, 2008, s. 305: Y # 411).

¹⁸ Także monety brązowe emitowane przez senat lub monety pochodzące z autonomicznych mennic miejskich nosiły portret cesarski (Kunisz, 2001, s. 346). Czasami na awersie monety przedstawiano członka rodziny, np. ukazywano żonę, córki i synów cesarzy (Kunisz, 2001, s. 347; Weisser, 2009, s. 35; Haymann, 2016, s. 94).

Twarze zazwyczaj zwrócone były w prawą stronę, rzadziej w lewo, bardzo rzadko ukazywano cesarza frontalnie (Haymann, 2016, s. 94). Tematyka rewersów była zróżnicowana i za pomocą różnych motywów służyła legitymizacji władzy, ukazywaniu pobożności, propagowaniu wizerunku władcy jako zwycięzcy, prezentacji programu politycznego czy religijnego (por. Kunisz, 2001, s. 348; Sear 2014, s. 15–40; Weisser, 2009, s. 38; Haymann, 2016, s. 95–108).

Na monetach 2 i 20 zł ukazano awers monety rzymskiej, co potwierdza obecne na nich popiersie cesarza. W kontekście identyfikacji władcy konieczne było porównanie wyobrażenia z zestawieniem przedstawień cesarzy rzymskich na monetach. Podobizna wykazuje silne podobieństwo ikonograficzne do przedstawień numizmatycznych Nerona, o czym świadczą rysy twarzy¹⁹ (por. Kampmann, Walther, 2022, s. 528, ryc. 14).

Uzupełnieniem wizerunku była tytulatura panującego umieszczana na awersie, czasem zachodząca na rewers monety. W odniesieniu do analizowanej monety zidentyfikowano 3 przydomki: CAESAR (tłum. Cezar), AVG (Augustus, tłum. boski) oraz P P (Pater Patrie, tłum. ojciec ojczyzny). Na podstawie informacji z katalogów ustalono, że prawidłowa treść legendy monety brzmi IMP NERO CAESAR AVG P P (RIC I, s. 154). Taką legendę zawierało 5 typów denarów emitowanych w latach 67–68 n.e. (por. RIC I, Nero 68; RIC I, Nero 69; RIC I, Nero 70; RIC I Nero, 71; RIC, I Nero 72). Prawdopodobnie mogły stanowić inspiracje dla projektanta omawianych monet polskich.

Motyw numizmatyczny należy łączyć z tematyką szlaku bursztynowego²⁰. Rzymianie byli zainteresowani zarówno handlem bursztynem, jak i niewolnikami. Za mało prawdopodobne należy uznać, że handlowano zbożem, zwierzętami czy żelazem (Kokowski, 2004, s. 58). Importy pochodzące z Imperium znajdowane na obszarze Polski można podzielić na dwie grupy: importy „przemysłowe” oraz monety²¹. Do

¹⁹ Portrety były bardzo naturalistyczne, co ustalono na podstawie analizy porównawczej z posągami cesarzy (Kunisz, 2001, s. 347).

²⁰ Przebieg szlaku bursztynowego zrekonstruowano za pomocą źródeł pisanych, numizmatycznych i archeologicznych. Jego trasa była uzależniona od gęstości zaludnienia danego obszaru, ponieważ duże skupiska ludzi mogły skupiać uwagę kupców i gwarantować zbytni. Jednym z wyznaczników rekonstrukcji szlaku jest ilość i rozmieszczenie odkrywanych importów. Zdaniem badaczy ich duże zagęszczenie na danym obszarze może potwierdzać istnienie szlaku na danym odcinku (Kokowski, 2004, s. 58). Początek szlaku wiódł z Akwilei, która była ważnym węzłem komunikacyjnym w starożytnym Rzymie. Miasto posiadało dostęp do Morza Adriatyckiego, co umożliwiało żeglugę. Przez Akwileję przebiegało 6 dróg lądowych, łączących miasto z różnymi częściami Imperium Romanum oraz z terytoriami leżącymi poza nim (Wielowiejski, 1980, s. 36–37). Od Akwilei do granic Imperium prowadziły dwie drogi: pierwsza, zwana *via Norica*, przechodząca przez Lentie do Lauriacum (Wielowiejski, 1980, s. 38–52), druga stanowiąca główny szlak bursztynowy, wiodąca do Carnuntum, Brigetio, Vindobony (Wielowiejski, 1980, s. 52–81). Przejścia graniczne na Dunaju z ujściem Wisły łączyło kilka odgałęzień szlaku. Jedna droga od Lentii-Lauriacum przebiegała przez terytorium Markomanów w Kotlinie Czeskiej do Kotliny Kłodzkiej, dalej przez środkową Odrę do środkowej Prosny, stąd na Kujawy, a z nich do ujścia Wisły (Wielowiejski, 1980, s. 106–113). Drugi trakt prowadził przez terytorium Kwadów, tj. Regnum Vannianum, od Carnuntum przez Bramę Morawską, dalej koło Opolą, stąd przez rejon Kalisza, następnie przez Kujawy do ujścia Wisły lub Sambii (Wielowiejski, 1980, s. 114–128, 197–199).

²¹ Problematyka napływu monet oraz innych importów na ziemię polskie jest niejednoznaczna. Artefakty mogły pojawić się na ziemiach polskich na skutek handlu, ale także na skutek zdobyczy wojennych

pierwszej grupy należą naczynia metalowe (zazwyczaj brązowe, posrebrzane i srebrne), naczynia ceramiczne typu *terra sigillata*, naczynia szklane, paciorki, przybory toaletowe lusterka, łyżeczki do czyszczenia uszu, brzytwy, części ubioru, takie jak klamry, okucia pasów, różnego rodzaju typy zapinek, pojedyncze gemmy, przęśli-ce, elementy uzbrojenia²² (Łaszczevska, 1992, s. 56–57; Stasielowicz, Kasprzycka, 2016, s. 43). Z kolei napływ monet rzymskich wzrósł w drugiej połowie I w. n.e., co łączyło się z poszerzeniem granic Imperium oraz zwiększeniem zainteresowania ziemiami polskimi przez handel dalekosiężny (Kunisz, 2001, s. 354; Natkański, 1992, s. 91). Największa intensyfikacja nastąpiła w drugiej połowie II w., a najliczniej znajdowane monety pochodzą z emisji władców z dynastii Antoninów (od 138 do 192 r.). Na skutek wojen markomańskich nastąpiło okresowe załamanie kontaktów handlowych z Barbaricum. Przypuszczalnie monety docierały albo jeszcze w czasie wojen lub po ich zakończeniu (Natkański, 1992, s. 97; Kunisz, 2001, s. 354). Spośród znalezisk numizmatycznych z okresu I i II w. dominują denary. W niewielkich ilościach występowały monety brązowe, rzadkością były monety złote. Monety pochodzą zarówno ze znalezisk gromadnych, tj. skarbów, jak i znalezisk luźnych rozproszonych po całym kraju (Natkański, 1992, s. 94–95; Kunisz, 2001, s. 354). Problematyka ta doczekała się wielu opracowań (m.in. Krzyżanowska, 1976; Kubiak, 1979; Kunisz, 1985; Rodzińska-Nowak, 2000; Kaczanowski, Ciołek, 2009; Bursche, Dymowski, 2011; Balbuza, 2020; Bartecki, Hyrczała, Myzgin, 2023; Jarych, 2023).

Tematyka upamiętnionej monety rzymskiej łączy się najprawdopodobniej ze słynną wyprawą rzymskiego ekwity po bursztyn za panowania Nerona²³. Dowodzi ona, że ziemie polskie w starożytności nie były *terra incognita*, ponieważ oprócz surowca dostarczono także informacje o ludności zamieszkującej te obszary (Kolendo, Płóciennik, 2015, s. 16). Wyprawa przetarła szlaki handlowe przez ziemie Polski i udowodniła, że było możliwe bezpośrednie dotarcie Rzymian z Imperium aż nad Bałtyk (Kolendo, Płóciennik, 2015, s. 181–182). Przedstawienie na monetach 2 i 20 zł denara Nerona wykazuje silny związek z wyprawą ekwity. Również istotna jest problematyka Wisły, która na mapie świata Marka Wipsaniasza Agryppy rozdzielała Germanię i Dację,

czy wymiany wewnętrznej między plemionami barbarzyńskimi (Kokowski, 2004, s. 59). Należy również uwzględnić kontekst znalezienia artefaktów. Najwięcej importów odkrywano na cmentarzyskach, jako dary grobowe w pochówkach naczelników plemiennych, wodzów czy członków ich rodzin, wyróżniające się formą budowy zazwyczaj w postaci nasypu ziemnego (Łaszczevska, 1992, s. 58).

²² Handel Rzymian z Barbaricum był regulowany przez nakazy i zakazy. Do towarów, których nie wolno było eksportować, należała rzymska broń (Łaszczevska, 1992, s. 56–57; Kokowski, 2004, s. 60–61; Stasielowicz, Kasprzycka, 2016, s. 43).

²³ W Encyklopedii Pliniusza (księga XXXVII, rozdział 45) zawarto informację o wyprawie ekwity rzymskiego po bursztyn, wysłanego przez Nerona na krańce znanego Rzymianom świata. Imię urzędnika pozostaje nieznane, tak samo niemożliwe jest ściśle określenie daty wyprawy. Najpewniej odbyła się w latach 60. n.e. (Kolendo, Płóciennik, 2015, s. 175). Wyprawa miała charakter oficjalny, a zdobycie bursztynu miało znaczenie jako element uświetnienia i urozmaicenia igrzysk gladiatorских (Kolendo, Płóciennik, 2015, s. 177). Rekonstrukcja trasy ekwity jest możliwa tylko częściowo, wiadomo, że wyruszył z Carnuntum (Kolendo, Płóciennik, 2015, s. 178). W trakcie wyprawy pozyskano olbrzymią ilość bursztynu, a największe bryły ważyły 13 funtów ok. 4,257 kg (Kolendo, Płóciennik, 2015, s. 179).

u późniejszych autorów, w tym u Ptolemeusza, stanowiła granicę między Germanią a Sarmacją²⁴. Plemiona zamieszkujące ziemie polskie aktywnie uczestniczyły w kształtowaniu historii ziem europejskich – szczególną rolę odegrali Goci, Wandalowie oraz Burgundowie (Kolendo, Płóciennik, 2015, s. 14). Znaczenie Szlaku Bursztynowego należy rozpatrywać także w kontekście rozwoju życia gospodarczego i politycznego Barbaricum (Kokowski, 2004, s. 57). Szlak Bursztynowy posiada również duże znaczenie naukowe, co potwierdzają katalogi wystaw, m.in. *Wandalowie – strażnicy bursztynowego szlaku* (2004) czy *Znad Bałtyku do Rzymu* (2016). Z tematyką szlaku łączy się także miejscowość Calisia, odnotowana w dziele Ptolemeusza, którą część badaczy próbuje utożsamiać z dzisiejszym Kaliszem, sądząc, że w pobliżu miasta w starożytności znajdował się ważny punkt handlowy (Stasielowicz, Kasprzycka, 2016, s. 26). Miasto odwołuje się do informacji Ptolemeusza, wykorzystując je do promowania swojej historii oraz turystyki, wskazując na wielowiekową tradycję²⁵. Należy też dodać, że zarówno w XIX, jak i XX w. dzieje ziem polskich w starożytności stanowiły temat dyskusji w kontekście etniczności plemion zamieszkujących te obszary (Kolendo, Płóciennik, 2015, s. 5–13). Ukształtowane w tym czasie dwie koncepcje dotyczące etnogenezy Słowian, tj. autochtoniczna i allochtoniczna, mimo licznych badań historycznych, językoznawczych, archeologicznych nie udowodniono słuszności żadnej z nich. Tym samym problem ustalania pierwotnych siedzib słowiańskich w starożytności nie został rozwiązany (Moczulski, 2015, s. 196–199).

Ostatnim przykładem jest rewers okolicznościowego 1 denara macedońskiego z 2000 r., na którym przedstawiono bizantyńską monetę o wartości folisa, pochodzącą najpewniej z czasów panowania Justyna II. Okolicznościowa moneta upamiętnia 2000

Ryc. 7. Rewers 1 denara z 2000 r. (fot. W. Lajsner)

Fig. 7. Reverse of 1 denar from 2000 (photo by W. Lajsner)

²⁴ Rzymianie nigdy nie określili umownego ścisłego rozgraniczenia Germanii i Sarmacji. Na przykład w przypadku Tacyty klasyfikacja plemion opierała się na kryterium geograficznym (miejsce osiedlenia), a w przypadku pogranicza germańsko-sarmackiego uwzględniano kryterium cywilizacyjne, np. sposób poruszania się, formy osadnictwa, odmienności językowe (Moczulski, 2015, s. 101).

²⁵ Miasto Kalisz, Trasy turystyczne, Kalisz poznaj i odkryj na nowo – Kalisz na Szlaku Bursztynowym, <https://www.kalisz.pl/dla-turysty/kalisz-poznaj-i-odkryj-na-nowo---kalisz-na-szlaku-bursztynowym,1128> (dostęp: 2.03.2025).

lat chrześcijaństwa²⁶. Na rycinie 7 ukazującej rewers tegoż denara wyróżniono 3 elementy: napis w cyrylicy НАРОДНА БАНКА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА, tłum. Narodowy Bank Republiki Macedonii (oznaczony na ryc. 7 nr 1), wyobrażenie monety bizantyńskiej (oznaczone na ryc. 7 nr 2), poniżej określenie nominału i nazwa waluty w cyrylicy i alfabecie łacińskim – ДЕНАР 1 DENAR (oznaczone na ryc. 7 nr 3).

Analizowany motyw numizmatyczny został ukazany całkowicie wraz z czytelnymi konturami. W centrum umieszczono dużą literę M (oznaczona na ryc. 8 nr 1). Poniżej litery znajdował się napis NIKO (oznaczony na ryc. 8 nr 3). Po lewej stronie

Ryc. 8. Motyw monety bizantyńskiej z 1 denara (fot. W. Lajsner)

Fig. 8. Motif of a Byzantine coin from 1 denar (photo by W. Lajsner)

widnieje pionowy napis ANNO (oznaczony nr 4), zaś po prawej znak zbliżony do greckiej litery stigma (ς) (oznaczony nr 2).

Przechodząc do określenia typu monety, na awersach monet wczesnobizantyńskich²⁷ z VI w. przedstawiano zwykle popiersie władcy ukazane frontalnie, zawierano

²⁶ W ramach strony internetowej Narodowego Banku Republiki Macedonii nie zawarto informacji dotyczących analizowanego 1 denara z 2000 r. Podobny motyw numizmatyczny, jak na wspomnianej monecie macedońskiej, pojawił się na banknocie o wartości 50 denarów. W odniesieniu do niego określono, że motyw stanowi wyobrażenie monety bizantyńskiej, wybitej w czasach Justyna II oraz wskazano na jego związki z archeologią, ponieważ znaleziska tego typu są często odkrywane w trakcie wykopalisk w Macedonii Północnej. Zobacz: National Bank of the Republic of North Macedonia, Numismatic Product Catalogue, 50 denarów 2018, <https://www.nbrm.mk/dizajn-na-novite-polimerni-banknoti-en.nspix> (dostęp: 19.02. 2025). W katalogu *2019 Standard Catalog of World Coins 1901–2000: 46 Edition* w kontekście 1 denara zawarto informację, że moneta okolicznościowa upamiętnia 2000 lat chrześcijaństwa, zaś na jej rewersie ukazano bizantyńską miedzianą monetę o wartości folisa (Michael, Schmidt, 2018, s. 1457, KM#9). Natomiast w *Weltmünzkatalog 20. Jahrhundert: 1901–2000* w odniesieniu do monety macedońskiej umieszczono informację, że na jej rewersie przedstawiono miedzianą monetę bizantyńską o nominale folisa (Schön, 2022, s. 1388, nr 14).

²⁷ Mennictwo bizantyńskie w literaturze przedmiotu obejmuje okres 491–1453 r. (Salamon, 1987, s. 9). W mennictwie bizantyńskim P. Grierson wyróżnił następujące przedziały czasowe: Anastazjusz–Fokas (491–610), Herakliusz–Teodozjusz III (610–717), Leon III–Michał II (717–820), Michał II–Ni-

imię oraz tytuł panującego (Salamon, 1980, s. 8; 1999, s. 501; Grierson, 1982, s. 47–48). Na rewersach brązowych monet wczesnobizantyńskich umieszczano znak wartości (Grierson, 1982, s. 48; Sommer, 2010, s. 15). Wśród monet brązowych największym nominałem był folis o wartości 40 nummi, oznaczany literą M lub XXXX²⁸ (Salamon, 1980, s. 3; 1999, s. 560–561; Sommer, 2010, s. 15; Haymann, 2016, s. 119). Na upamiętnionej monecie pojawia się litera M, co pozwoliło określić, że na 1 denarze ukazano rewers brązowej monety bizantyńskiej o wartości 40 nummi, tj. folisa.

Przy datowaniu monet wczesnobizantyńskich kluczowe jest imię władcy lub jego wizerunek na awersie (Salamon, 1999, s. 527). Od 538 r. w czasie rządów Justyniana I na rewersach monet brązowych zaczęto podawać rok panowania. Ten system datacji stosowano do początku VIII w. Określenie roku panowania władcy opierało się na zapisaniu słowa ANNO oraz rzymskiej lub greckiej liczby na rewersie (Salamon, 1987, s. 54; Salamon, 1999, s. 528). Na podstawie znaku zbliżonego do greckiej litery stigma (ς), używanej także jako liczby, można określić, że omawiana moneta bizantyńska została wybita w 6 roku panowania.

Niemożliwe było określenie imienia cesarza, ponieważ nie ukazano awersu monety, dlatego należy przyjąć zgodnie z informacjami zawartymi na stronie internetowej Narodowego Banku Macedonii w odniesieniu do tego samego motywu z banknotu 50 denarów, że jest to moneta Justyna II²⁹.

Na wczesnobizantyńskich monetach brązowych oznaczano także miejsca ich emisji. W okresie 491–717 mennice działały w różnych ośrodkach cesarstwa, m.in. w Konstantynopolu (skrót CON), Kyzikos (K, KV, KVZ), Nikomedii (skrót N, NI, NIC, NIK, NIKM, NIKO, NIKOMI) (Grierson, 1982, s. 22, 63–64; Salamon, 1987, s. 52–53; Sommer, 2010, s. 21–22). Omawiany motyw numizmatyczny posiadał skrót NIKO, co wskazuje na mennicę w Nikomedii. W ramach katalogów monet nie znaleziono monety identycznej. Ukazane w nich monety z omawianej mennicy różniły się rokiem panowania władcy (m.in. por. Grierson, 1982, tab. 8, ryc. 129; Sommer, 2010, s. 100–101, ryc. 5.26.1, ryc. 5.26.2, ryc. 5.26.3, ryc. 5.27).

Kontekst analizowanej monety mogą stanowić znaleziska monet wczesnobizantyńskich, w tym gromadne z Republiki Macedonii Północnej. Tereny te w okresie wczesnobizantyńskim były częścią prefektury Illyricum. Pod koniec VI oraz w VII w. teren ten najeżdżali Barbarzyńcy, a deponowane skarby wykazują związek z wyda-

cefor II (820–969), Jan I–Nicefor III (969–1081), Aleksy I–Aleksy V (1081–1204), mennictwo w latach 1204–1261, Michał VIII–Konstantyn XI (1261–1453) (Grierson 1982, s. 4–13). Inną periodyzację zaproponował M. Salamon, wyróżniając 3 główne okresy: wczesnobizantyński – od 491 do 717, średnobiazantyński – 717–1204, późnobiazantyński – 1204–1453, a każdy z nich podzielił na kilka podokresów (Salamon, 1987, s. 16).

²⁸ Istniały też inne monety brązowe oznaczane literami: półfolis o wartości 20 nummi, oznaczany literą K lub XX., emitowano także dekanummion o wartości 10 nummi, oznaczony literą I lub X oraz pentanummion o wartości 5 nummi, oznaczany literą ε (epsilon). Emitowano także monety niestandardowe np. o wartości 30 nummi. Omawiany system monet brązowych wprowadzono na mocy reformy Anastazjusza w 498 r. (Salamon, 1980, s. 3; 1999, s. 560–561; Sommer, 2010, s. 15; Haymann, 2016, s. 119).

²⁹ National Bank of the Republic of North Macedonia, Numismatic Product Catalogue, 50 denarów 2018, <https://www.nbrm.mk/dizajn-na-novite-polimerni-banknoti-en.nspix> (dostęp: 19.02.2025).

zrzeniami historycznymi³⁰. Na podstawie zawartości depozytów wyróżniono skarby, w skład których wchodziły: brązowe monety wczesnobizantyńskie, skarby monet brązowych, zarówno późnorzymskich i wczesnobizantyńskich, skarby ze srebrnymi lub złotymi monetami albo skarby ze złotymi, srebrnymi, miedzianymi monetami i biżuterią³¹ (Hadzi-Maneva, 2009, s. 51).

Znaczenie monety bizantyńskiej jako motywu można rozpatrywać w kontekście poszukiwania tożsamości narodowej. Proklamowanie Republiki Macedonii nastąpiło 19 grudnia 1991 r. po rozpadzie Jugosławii. Początkowo sąsiednie państwa głosiły hasła przyłączenia tego obszaru do swojego terytorium. W odniesieniu do narodowości macedońskiej Serbowie traktują Macedonię jako byłą republikę Jugosławii, zaś Bułgarzy uważają język macedoński za dialekt języka bułgarskiego. Dla Albańczyków Macedonia to jedna z ziem, którą chcieliby przyłączyć do „Wielkiej Albanii”. Przez wiele lat poważną rolę odgrywał spór z Grecją o nazwę państwa oraz o tradycję, dziedzictwo i kulturę antycznej Macedonii. Grecy traktują Słowian jako ludność napływową, a proklamowanie Republiki Macedonii wzbudziło obawy, że zostanie naruszona grecka integralność terytorialna (Karadzoski, Adamczyk, 2015, s. 32; Kawka, Płaneta, 2013, s. 34). Nawiązanie do rewersu monety bizantyńskiej na monecie macedońskiej wpisuje się w nurt odwoływania się do dziedzictwa cywilizacji starożytnych w celu budowania własnej tożsamości narodowej.

W 1999 r. Macedoński Bank Centralny utworzył Muzeum Narodowego Banku Republiki Macedonii, które zajmuje się opracowywaniem, ochroną i prezentacją zbiorów numizmatycznych. Przez swoje wystawy i działalność wydawniczą działa również na polu edukacji, zarazem podnosząc świadomość społeczną na temat znaczenia

³⁰ Akcja kolonizacji ziem Półwyspu Bałkańskiego przez Słowian rozpoczęła się w połowie VI w. i trwała do połowy VII stulecia. W tym czasie organizatorami wypraw przeciwko Bizancjum byli Awarowie. Ich napady miały charakter niszczycielski i rabunkowy. Nasiliły się już za panowania Justyniana I. W tym czasie wzmocniono fortyfikacje na granicy imperium. Wzniesione twierdze nie zatrzymały jednak naporu barbarzyńców z północy (Kurnatowska, 1977, s. 31). Ok. 581 r. plemiona słowiańskie usadowiły się w okolicach Tessalonik. Najprawdopodobniej ok. 586 r. część plemion słowiańskich dotarła do Peloponezu, wywołując ucieczkę greckiej ludności z tych obszarów (Kurnatowska, 1977, s. 34). Kolonizacja Bałkanów przez Słowian była procesem długofalowym. Ustalono, że najstarsze ślady osadnictwa słowiańskiego pochodzą z ostatnich dekad VI w. p.n.e. Wówczas zasiedlono środkową partię Bałkanów wzdłuż szlaku komunikacyjnego z Panonii do wybrzeży Morza Egejskiego, tworząc rozległą „sklawinię macedońską” (Kurnatowska, 1977, s. 36–37). Macedonia w okresie IX–X w., zarówno kraina, jak i ludność, podlegała Bułgarom i była też uważana za części ich państwa. Badacze spekulują, czy plemiona macedońskie należały do grupy bułgarskiej, czy stanowiły odrębną społeczność (Kurnatowska, 1977, s. 214).

³¹ Wyróżniono 5 faz deponowania skarbów. Pierwszą grupą były skarby zdeponowane po 572/3 r., m.in. skarb z Basino Selo zawierający 82 monety. Do drugiej najliczniejszej grupy należały skarby zdeponowane między 583/84 a 584/85 r., m.in. skarb z Kumanova liczący 1023 monety, kolejny ze Scupi liczący 97 monet, z czego 20 wczesnobizantyńskich, a pozostałe późnorzymskie imperialne i prowincjonalne. W trzeciej grupie znalazły się skarby zdeponowane po 586/87 r. Do znalezisk z tego okresu należy m.in. skarb odkryty w trakcie wykopalisk przy cytadeli Samuela w Ochrydzie zawierający 113 miedzianych monet. Do czwartej grupy skarbów należą znaleziska zdeponowane po 602–610 r., m.in. skarb z Bargali zawierający dwa solidy wybite za Fokasa, natomiast piątą grupę stanowiły skarby zdeponowane ok. 659/68 r. lub nieco później, m.in. skarb 60 solidów znalezionych w pobliżu wsi Gradec (Hadzi-Maneva, 2009, s. 47–51).

macedońskiego dziedzictwa kulturowego. Jednym z głównych zadań Narodowego Banku Republiki Macedonii jest także skup starych i rzadkich monet z ziemi macedońskiej. W ciągu swojego istnienia kolekcję wzbogacano, a obecnie liczy ok. 22 000 egzemplarzy i stanowi największą publiczną kolekcję numizmatyczną w kraju³². Motyw monety bizantyńskiej przyjęto jako logo Banku (Schön, 2022, s. 1388, nr 14).

Znaczenie symboliczne monety macedońskiej należy rozpatrywać w jej roli upamiętniania 2000 lat chrześcijaństwa. Przeważająca część Macedończyków jest wyznania prawosławnego (Kawka, Płaneta, 2013, s. 26; Karadzoski, Adamczyk, 2015, s. 33). Najpewniej przez monetę odwołano się do chrześcijańskiej spuścizny Cesarstwa Bizantyńskiego, które stanowiło ważny ośrodek kulturowo-cywilizacyjny, pełniący misję chrystianizacyjną wśród innych ludów, także u Słowian (Herrin, 2018, s. 11). Prawdopodobnie w tym kontekście Macedonia akcentuje znaczenie chrześcijańskiej spuścizny Bizancjum, uznając ją jako nieodłączną część własnej tożsamości narodowej.

PODSUMOWANIE

Analiza wybranych przypadków pozwoliła określić, że wyobrażenia monet antycznych na współczesnych monetach mają duże znaczenie symboliczne, ponieważ oprócz samej monety upamiętniono także jej kontekst historyczny i archeologiczny. Należy uwzględnić, że ukazane monety były powiązane także z tematyką znalezisk i skarbów. Jak wynika z przeprowadzonej analizy, odwołania do antycznego mennictwa w numizmatyce współczesnej stosuje wiele państw, tym samym jest to zjawisko międzynarodowe.

Na monecie ukraińskiej przedstawiono złoty stater z Olbii, który najpewniej upamiętniał znaczenie kolonizacji greckiej północnych wybrzeży Morza Czarnego, stanowiącej wyznacznik rozwoju cywilizacyjnego i silnych oddziaływań antycznej Grecji. Tym samym akcentuje się antyczne tradycje miejskie na południu Ukrainy oraz najstarsze lokalne tradycje mennicze.

Na monecie słowackiej ukazano monetę celtycką, tj. tetradrachmę księcia o imieniu Biatic, która jest odwołaniem do najstarszych przykładów wybijanej monety na terytorium Słowacji oraz osiągnięć kulturowych i cywilizacyjnych Celtów zamieszkujących w starożytności jej terytorium.

Na polskich monetach 2 i 20 zł umieszczone wyobrażenie rzymskiego denara z popiersiem Nerona nawiązuje do tematyki znaczenia Szlaku Bursztynowego oraz powiązanego z nim napływu rzymskiego pieniądza. Nie bez znaczenia są także informacje rzymskich autorów o obszarach ziem polskich w starożytności oraz wpływy kulturowe Imperium Rzymskiego na ludy Barbaricum, niewykluczone, że także na Słowian.

Na monecie macedońskiej upamiętniono monetę bizantyńską, tj. folis Justyna II, której obecność można wiązać z bizantyńskim panowaniem na obszarach należących

³² Zobacz: National Bank of the Republic of North Macedonia, Museum, <https://www.nbrm.mk/muzej-en.nspix> (dostęp: 20.02.2025).

obecnie do Republiki Macedonii Północnej oraz wpływami kulturowymi i religijnymi Bizancjum na tym obszarze.

Należy podkreślić, że Ukraina, Słowacja, Polska, Macedonia Północna to kraje o słowiańskim rodowodzie, które nie są bezpośrednimi spadkobiercami kultur antycznych. Owe dziedzictwo traktują jako inspirację w budowaniu własnej tożsamości narodowej, wyrażając zarazem za pomocą motywów numizmatycznych powiązania z najważniejszymi ośrodkami kulturowymi i cywilizacyjnymi w antyku. Tym samym manifestuje się poczucie wspólnoty z europejskim kręgiem cywilizacyjnym od najdawniejszych czasów.

Konflikt interesów: Autor deklaruje brak konfliktu interesów.

Wkład autorów: Autor przyjmuje na siebie wyłączną odpowiedzialność z tytułu: przygotowania koncepcji badawczej dzieła i sposobu jego przedstawienia (opracowania metodyki), zebrania i analizy danych, interpretacji wniosków, a także zredagowania wersji ostatecznej rękopisu.

KATALOG

Nr	Awers	Rewers
1		
2		

3		
4		
5		

Legenda do katalogu³³:

1. Ukraina, 20 hrywien, 2000, okolicnościowa, Φ 31 mm, 13,54 g, bimetal. Środek złoto 0,916. Pierścień srebro 0,925.
2. Słowacja, 5 koron, 1993–2008, obiegowa, Φ 24,75 mm, 5,4 g, Fe kryte Ni.
3. Polska, 2 złote, 2001, okolicnościowa, Φ 27 mm, 8,15 g, CuAl5Zn5Sn1.
4. Polska, 20 złotych, 2001, okolicnościowa, Φ 38,61 mm, 28,28 g, Ag 0,925 oksydowane oraz bursztyn.
5. Macedonia Północna, 1 dinar, 2000, okolicnościowa, Φ 23,8 mm, 5,16 g, brąz.

³³ Fotografie monet: 5 koron, 2 złotych, 1 denara są mojego autorstwa, natomiast fotografie awersu i rewersu 20 hrywien pochodzą ze strony internetowej Narodowego Banku Ukrainy, zaś fotografie awersu i rewersu 20 zł ze strony Narodowego Banku Polskiego. Wszelkie niezbędne informacje o parametrach technicznych monet zawarto na stronach internetowych banków i w katalogach monet (Bruce, Michael, 2008; Michael, Schmidt, 2018; Schön, 2022).

KATALOGI MONET

- Anochin, V. A. (1989). *Monety antičnyh gorodov Severo-Zapadnogo Pričernomor'â*. Kiev: Naukova dumka.
- Dittrich, K., Hrbas, M., Marco, J. (1959). *Antike Münzen aus Olbia und Pantikapäum*. Praga: Artia.
- Grierson, P. (1982). *Byzantine Coins*. London – Berkeley – Los Angeles: Methuen & Co, University of California Press.
- Kampmann, U., Walther, C. (2022). *Die Münzen der römischen Kaiserzeit*. Regenstauf: Battenberg.
- Kolníková, E. (1978). *Keltské Mince na Slovensku* (Dávnoveké Umenie Slovenska = Ars Slovaca Antiqua, t. 2). Bratislava: Pallas.
- Michael, T., Schmidt, T. L. (2018). *2019 Standard Catalog of World Coins 1901–2000*: 46 Edition. New York – New Hampshire – Hong Kong – Paris: Krause Publications.
- Bruce, II, C. R., Michael, T. (2008). *2009 Standard Catalog of World Coins 2001–date*. Iola: Krause Publications.
- Schön, G. (2022). *Weltmünzkatalog 20. Jahrhundert: 1901–2000*. Regenstauf – München: Battenberg.
- Sear, D. R. (2014). *Roman Coins and Their Values*. London: Spink and Son Ltd.
- Sommer, A. U. (2010). *Die Münzen des Byzantinischen Reiches 491–1453*. Regenstauf: Battenberg.

BIBLIOGRAFIA

- Balbuza, K. (2020). Katalog nowych znalezisk monet rzymskich z okolic Ostrowa Lednickiego. Projekt Lednica „Razem dla ratowania zabytków” (2018–2022). *Studia Lednickie*, 19, 261–273.
- Bartecki, B., Hyrczała, A., Myzgin K. (2023). *Skarb z Cichobórz: Studia nad depozytem rzymskich denarów oraz ich naśladownictw*. Hrubieszów: Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie.
- Bujna, J., Furmánek, V., Wiedermann, E. (2013). *Staré Slovensko. 1, Archeológia ako historická veda* (Archaeologica Slovaca Monographiae, t. 1). Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied.
- Bursche, A., Kaczanowski, P., Rodzińska-Nowak, J. (2000). Monety rzymskie z Jakuszowic. W: R. Madyda-Legutko, T. Bochnak (red.), *Superiores Barbari. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Kazimierza Godłowskiego* (s. 101–130). Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Ciołek, R. (2009). Znaleziska monet rzymskich na Śląsku: Wnioski z nowego inwentarza. *Wiadomości Numizmatyczne*, 53, 146–182.
- Cunliffe, B. (2003). *Starożytni Celtowie* (E. Klekot, tłum.). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- DNP 8: Bredow = Bredow, L. v. (2000). Olbia. W: H. Cancik, H. Schneider (red.), *Der Neue Pauly*, 8 (s. 1159–1160). Stuttgart: Weimar: J. B. Metzler.
- Dymowski, A. (2011). *Znaleziska monet rzymskich z terenu Polski rejestrowane w pierwszych latach XXI wieku: aspekty źródłoznawcze*. Zielona Góra: „Eternum” Wydawnictwo z Pracownią Humanistyczną.
- Gębura, K. (2009). *Hyperborea; Religia Greków na północnych wybrzeżach Morza Czarnego*. Siedlce: Instytut Historii Akademii Podlaskiej.
- Hadzi-Maneva, M. (2009). Coins hoards from late 6th and 7th century discovered in the republic of Macedonia. W: M. Wołoszyn (red.), *Byzantine Coins in Central Europe Between the 5th and 10th Century* (s. 47–56). Kraków: Polish Academy of Arts and Sciences.
- Haymann, F. (2016). *Antike Münzen sammeln: Einführung in die griechische und römische Numismatik, Exkurse zu Kelten und Byzantinern*. Regenstauf: Battenberg.
- Herrin, J. (2018). *Bizancjum; niezwykle dziedzictwo średniowiecznego imperium* (N. Radomski, tłum.). Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Höglinger, P., Tadić, A. (2021). Ein ausssergewöhnlicher Edelmetallhort der Spät-La-Tène-Zeit aus Neumarkt am Wallersee, Salzburg. *Fundberichte aus Österreich*, 60, 390–404.

- Ó hÓgáin, D. (2009). *Celtowie; Dzieje* (M. Zwoliński, tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie DIALOG.
- Jarych, A. (2023). Skarby monet rzymskich z okolic Kalisza. Historia odkryć i późniejsze losy. *Polonia Maior Orientalis*, 10, 101–113.
- Karadzowski, M., Adamczyk, A. (2015). Najważniejsze problemy Macedonii w procesie integracji z Unią Europejską. *Studia Europejskie*, 2, 27–43.
- Kawka, M., Płaneta, P. (2013). *Dyskursy o Macedonii*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kiersnowski, R. (1968). Numizmatyka i archeologia wczesnośredniowieczna – warunki współdziałania. W: W. Hensel, W. Kočka (red.), *I międzynarodowy kongres archeologii słowiańskiej* (s. 7–26). Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kiersnowski, R. (1988). *Moneta w kulturze wieków średnich*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Kluczek, A. A. (2021). *Ex nummis historia. Szkice o obrazach numizmatycznych w badaniach nad dziejami starożytnego Rzymu*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kokowski, A. (2004). Kultura przeworska – zarys dziejów. W: J. Andrzejowski, A. Kokowski, Ch. Leiber (red.), *Wandalowie strażnicy bursztynowego szlaku: katalog wystawy* (s. 25–85). Lublin – Warszawa: Wydawnictwo UMCS, PMA.
- Kolendo, J., Płociennik, T. (2015). *Vistula amne discreta. Greckie i łacińskie źródła do najdawniejszych dziejów ziem Polski*. Warszawa: Ośrodek Badań nad Antykiem Europy Południowo-Wschodniej. Uniwersytet Warszawski.
- Križić 'kij, S. D., Krapivina, W. W., Lejpunska, N. O. (1994). Holovni etapy istorychnoho rozvytku Ol'viyi. *Arkheolohiya; Publikatsiyi arkheolohichnykh materialiv, novi vidkryttya i znakhidky, statyi, retsenziyi khronika, pamyat' arkheolohiyi, diskusiyi, arkheolohiya za rubezhem, okhrona pamyatok arkheolohiyi*, 2, 18–43.
- Krzyżanowska, A. (1976). *Skarb denarów rzymskich z Drzewicza*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kubiak, S. (1979). *Znaleziska monet rzymskich z Mazowsza i Podlasia*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kunisz, A. (1968). Monety starożytne na ziemiach słowiańskich – konfrontacja problemów i ocen. W: W. Hensel, W. Kočka (red.), *I międzynarodowy kongres archeologii słowiańskiej* (s. 57–92). Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kunisz, A. (1985). *Znaleziska monet rzymskich z Małopolski*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kunisz, A. (1987). Mennictwo imperatorskie schyłkowego okresu republiki rzymskiej. *Antiquitas*, 13, 51–64.
- Kunisz, A. (2001). Numizmatyka Cesarstwa Rzymskiego. W: E. Wipszycka (red.), *Vademecum historia starożytnej Grecji i Rzymu, I/II: Źródłoznawstwo czasów późnego antyku* (s. 342–363). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kurnatowska, Z. (1977). *Słowiańszczyzna południowa*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Lajsnier, W. (2022). *Wybrane motywy archeologiczne: prahistoryczne i protohistoryczne na monetach europejskich z lat 1990–2020* (niepublikowana praca magisterska, Wydział Archeologii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu).
- Lajsnier, W. (2023). Wybrane motywy archeologiczne z zakresu pradziejów i wczesnego średniowiecza na monetach europejskich z lat 1992–2022. *Folia Praehistorica Posnaniensia*, 28, 103–129.
- Łaszczewska, T. (1992). Rzymskie importy przemysłowe z terenu Polski. W: T. Łaszczewska (red.), *Szlak bursztynowy* (s. 56–81). Łódź: Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne.

- Machowski, W. (2013). *Kurhany na nekropolach antycznych miast północnych wybrzeży Morza Czarne-go*. Kraków: Wydawnictwo Alter.
- Majewski, K. (1962). *Olbia; odkrycia i badania archeologiczne w Olbii nad Bohem: materiały*. Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Miechowicz, Ł. (2019). „Obol zmarłych” w średniowiecznej i nowożytniej Europie Wschodniej. *Wiadomości Numizmatyczne*, 63, 35–62.
- Mielczarek, M. (2006). *Mennictwo starożytnej Grecji*, cz. 1: *Mennictwo okresów archaicznego i klasycznego*. Warszawa – Kraków: Polskie Towarzystwo Numizmatyczne. Zarząd Główny, Polskie Towarzystwo Numizmatyczne. Oddział w Krakowie.
- Moczulski, L. (2015). *Tajemnice wczesnych Słowian*. Warszawa: Bellona.
- Natkański, K. E. (1992). Ogólna charakterystyka znalezisk monet rzymskich z obszaru Polski. W: T. Łaszczewska (red.), *Szlak bursztynowy* (s. 91–101). Łódź: Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne.
- Ondrouch, V. (1958). *Keltské mince typu Biatec z Bratislavy*. Bratislava: Slovenska Akademia Vied.
- Rusyaeva, A. S., Rusyaeva, M. W. (1997). Symbolika ta khudozhni osoblyvosti monet ol'viyi pizno'o arkhayichnoho ta klasychnoho chasiv. *Arkheolohiya; Publikatsiyi arkheolohichnykh materialiv, novi vidkryttya i znakhidky, statti, retsenziyi khronika, pamyat' arkheolohiyi, dyskusiyyi, arkheolohiya za rubezhem, okhorona pamyatok arkheolohiyi*, 4, 29–37.
- Salamon, M. (1980). *Mennictwo Cesarstwa Bizantyńskiego*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne. Komisja Numizmatyczna.
- Salamon, M. (1987). *Mennictwo bizantyńskie*. Kraków: Polskie Towarzystwo Archeologiczne i Numizmatyczne. Oddział w Krakowie.
- Salamon, M. (1999). Numizmatyka. W: E. Wipszycka (red.), *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu*, t. 3: *Źródłoznawstwo czasów późnego antyku* (s. 490–584). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Skrukwa, G. (2016). *O czarnomorską Ukrainę. Procesy państwowotwórcze w regionie nadczarnomorskim do 1921 roku w ukraińskiej perspektywie historycznej*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydawnictwo Naukowe.
- Skrżinska, M. W. (1994). Ol'viya v davn'ohres'kykh i latyn'kykh pysemnykh dzherelakh. *Arkheolohiya; Publikatsiyi arkheolohichnykh materialiv, novi vidkryttya i znakhidky, statti, retsenziyi khronika, pamyat' arkheolohiyi, dyskusiyyi, arkheolohiya za rubezhem, okhorona pamyatok arkheolohiyi*, 2, 130–140.
- Stasielowicz, G., Kasprzycka, M. (2016). *Znad Bałtyku do Rzymu: katalog wystawy*. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne.
- Suchodolski, S. (2012). *Numizmatyka średniowieczna, moneta źródłem archeologicznym, historycznym i ikonograficznym*. Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Weisser, B. (2009). *Schatzkammer der antiken Münzkunst; Kurzführer durch die Ausstellung des Münzkabinetts im Pergamonmuseum*. Berlin: Staatliche Museen zu Berlin Münzkabinett.
- Wielowiejski, J. (1980). *Główny szlak bursztynowy w czasach cesarstwa rzymskiego*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

STRONY INTERNETOWE

- Instytut Archeologii, Narodowa Akademia Nauk Ukrainy, Rezerwat archeologiczny „Olbia”, <https://ia-nanu.org.ua/struktura/naukovi-viddili/viddil-antichnoji-arkheologiji?layout=edit&id=362> (dostęp: 6.03.2025).
- Miasto Kalisz, Trasy turystyczne, Kalisz poznaj i odkryj na nowo – Kalisz na Szlaku Bursztynowym, <https://www.kalisz.pl/dla-turysty/kalisz-trasy-turystyczne/kalisz-poznaj-i-odkryj-na-nowo---kalisz-na-szlaku-bursztynowym,1128> (dostęp: 2.03.2025).

- National Bank of the Republic of North Macedonia, Numismatic Product Catalogue, 50 denarów 2018, <https://www.nbrm.mk/dizajn-na-novite-polimerni-banknoti-en.nspix> (dostęp: 19.02.2025).
- National Bank of the Republic of North Macedonia, Museum, <https://www.nbrm.mk/muzej-en.nspix> (dostęp: 20.02.2025).
- Narodowy Bank Polski, Monety okolicznościowe: 2001: Szlak Bursztynowy: 2 i 20 zł, <https://nbp.pl/banknoty-i-monety/monety-okolicznosciowe/katalog/> (dostęp: 17.02.2025).
- Národná banka Slovenska, Slovak koruna coins, 5 Sk, <https://nbs.sk/en/banknotes-and-coins/slovak-currency/slovak-coins/#5-Sk> (dostęp: 17.02.2025).
- Národná Banka Slovenska, Basic Information, NBS logo, <https://www.nbs.sk/en/about-the-bank/basic-information/nbs-logo> (dostęp: 17.02.2025).
- National Bank of Ukraine, Numismatic Product Catalogue, 20 hryvien 26.12.2000, <https://bank.gov.ua/en/uah/numismatic-products/souvenir-coins?page=197&perPage=5&search=&from=&to=> (dostęp: 17.02.2025).

